

KS. DANIEL VICHA
Karviná

VZTAH ČESKÉ SPOLEČNOSTI K CÍRKVI A KŘESŤANSTVÍ

1. Historické kořeny současného postavení církve v české společnosti – 2. Rozvinutá sekularizace české společnosti – 3. Vnímání církve sekularizovanou českou společností

II. vatikánský koncil změnil nejen pohled světa na církve, ale rovněž pohled církve na svět a jeho problémy. Jedná se o koncil, který bývá nazýván jako „koncil církve o církvi“, neboť zdůrazňuje její význam a funkci. Tento koncil nepřinesl nic závratně nového na poli věrouky a ani neformuloval nové věroučné kánony či definice. Spíše bychom mohli říci, že předložil svou koncepci církve¹. Církve tedy v prvé řadě potřebovala zdravou nauku o sobě samé, což se začalo uskutečňovat v koncilních dokumentech. Nejedná se tedy o novou věrouku, ale o nové formy chápání. Církve a teologie je vyzývána k hledání jednoty na cestě ke společnému cíli a k otevřenosti ve vzájemném dialogu spolu s ostatními. Tradiční apologetika v dnešní době spíše odpuzuje, než aby oslovovala či přesvědčovala². Více než hledání a vytváření argumentů proti odpůrcům víry je potřeba, aby se teologové více zaměřili na pochopení samotné víry a snažili se její vnitřní obsah zprostředkovat nejen lidem mimo církve, ale také členům vlastní církve. Jen pravdy, které budou dobře pochopeny, mohou být opravdově přijaty. Učení církve musí být hlouběji a plněji poznáváno, aby byli jednotlivci lépe vzděláváni a formováni. Je potřeba, aby toto učení bylo předkládáno takovým způsobem, že bude odpovídat na požadavky dnešní doby. V tomto pohledu je také potřeba, aby církve dokázala sama sebe identifikovat mezi jinými křesťanskými církvemi současnosti, a to právě tím, že začne plněji chápat svou vlastní podstatu a hodnotu v tomto pluralitním prostředí.

V tomto pojednání se budeme zabývat situací jedné z místních církví, která co do počtu svých členů sice nepředstavuje příliš významný společenský prvek, ale která vlivem dlouhé historie přináší univerzální církvi svou jedinečnou zkušenost s hlásáním evangelia. Tématem textu bude věrohodnost církve v české společnosti. Česká společnost je již dlouhou dobu dávána za vzor vysoce sekularizované ne-

¹ A. LANG, *Církve sloup a opora pravdy*, Olomouc 1993, s. 208.

² E. KRUMPOLC, *Cesty fundamentální teologie po koncilu*, „Teologické texty“ 7 (1996), z. 1, s. 22.

náboženské společnosti, v níž tradiční náboženské hodnoty ztratily svůj význam a jejíž členové jsou převážně přesvědčenými ateisty. Představa takovéto situace je pro mnoho jiných národů, v nichž je křesťanská tradice více přítomna, něčím nepřijatelným. Tento stav je skutečností, nad kterou se samotná církev musí zamýšlet a ptát se, nakolik je v jejích silách a možnostech, hlásat v této situaci Kristovu zvěst. Pokud je církev povolána hlásat evangelium všemu stvoření, tedy i nenáboženské české společnosti, je nutným předpokladem úspěchu její činnosti, aby byla věrohodná. Tato otázka se v českém prostředí jeví pro církev velmi aktuální, neboť v národě, kde většina lidí deklaruje svou nevíru, se nutně musíme ptát, nakolik lidé považují církev za věrohodnou. Tato důvěryhodnost bývá umenšována mnoha faktory. Jedním ze zásadních však je nepochopení vlastní podstaty církve a jejího poslání. Tato situace staví církev před mnohá pokušení, která se mohou na první pohled jevit jako východisko ze současného stavu, ale na druhou stranu, pokud by jim církev podlehla, mohou znamenat oslabení její věrohodnosti. Jedním z těchto pokušení je nekritické přizpůsobování se dnešní době. Často se hovoří o nemoderních názorech církve, o relativním významu jí zastávaných hodnot, o zkosnatělém systému vatikánské politiky či o neschopnosti postavit se čelem k vlastním chybám a historickým selháním. To všechno vede společnost k názoru, že by církev měla změnit své pohledy a začít více vnímat potřeby současnosti. Tomuto přesvědčení mnohdy za cenu ztráty vlastní identity podléhají mnozí křesťané. Dalším pokušením v přístupu k církvi je způsob hodnocení, kterým posuzujeme záležitosti tohoto světa. Jedná se o hodnocení efektivity církevního působení, srovnávání s jinými církvemi či dokonce nenáboženskými organizacemi, hodnocení podle kritéria, kterým je počet členů církve apod.. Zde si musíme uvědomit, že církev disponuje nadpřirozenými dobry, která mají své završení v tom, co je neviditelné a smysly nevnímatelé. Má-li být církev věrohodná, nesmí se spoléhat jen na vnější prostředky³. Pokušením vyplývajícím z postavení české církve je rovněž uzavření se křesťanů či křesťanských společenství do soukromého prožívání víry. Jedná se o vytvoření si prostoru, ve kterém je člověku dobře, kde se necítí ohrožen bezbožným světem, kde nemusí nikomu vysvětlovat důvody své víry a kde si v důsledku vytváří svou vlastní náboženskou představu odlišnou od obsahu evangelia, které vyžaduje svědectví pohanů. Tento postoj je možno ztotožnit s určitou formou rezignace, která nastupuje, pokud se člověk nesmíří se současným postavením církve ve společnosti.

Toto pojednání rozdělíme do tří částí. V první části se budeme zamýšlet nad historickými kořeny současného vnímání církve ze strany české společnosti. Ve druhé části zaměříme svou pozornost na fenomén sekularizace, který se v české společnosti rozvinul do jedinečného stupně a intenzity a zmíníme specifika českého případu. V poslední části nastíníme, jak je přítomnost církve v české společnosti vnímána širokou veřejností.

³ H. LUBAC, *Meditace o církvi*, Kostelní Vydří 2010, s. 138–139.

1. Historické kořeny současného postavení církve v české společnosti

Současný vztah české společnosti k církvi a křesťanství se sice odehrává v evropském kulturním prostoru, ale ve specifických rysech a podobách, které se oproti okolním národům výrazně odlišují. Příčiny těchto odlišností je zapotřebí hledat v historické zkušenosti národa s církví.

Abychom mohli pochopit situaci a vztah mezi českým národem a katolickou církví, bude nejprve zapotřebí nahlédnout do české národní historie a vyčíst z ní ony skutečnosti, které se po celou dobu existence českého národa zapisovaly do jeho vnímání a postojů vůči církvi. Budeme si všímat souvislostí, které dnešní česká teologická literatura uvádí za klíčové v průběhu utváření současného vztahu církve a národa. Naším úkolem nebude podrobná historická analýza daných období, ale objasnění skutečností, které do chápání české společnosti vtiskly specifický vztah ke katolické církvi. Úkolem této části bude zachytit ty události, které mají své místo v širokém povědomí národa dodnes, a tímto výrazně určují vztah ke katolické církvi. Cílem této části je připravit půdu pro hlubší porozumění dnešního stavu, který je silně ovlivněn historickými danostmi.

Jedním z nejsilnějších identifikačních prvků českého národa, jehož význam měnil v průběhu národních dějin svou intenzitu a trvale formoval vztah Čechů ke katolické církvi, je fenomén husitství. Postava JANA HUSA a reformního hnutí, které následovalo, jsou dodnes většinou společností nekriticky přijímány a samotní učitelé historie si s touto epochou českých dějin málo vědí rady. Je to způsobeno tím, že Husův odkaz a jeho učení, coby katolického kněze, jsou pod nánosy dějinných interpretací dnešnímu člověku velmi vzdáleny. Z jeho díla zná průměrný Čech jen útržkovitá hesla a konec jeho života je spojován s představou nabubřelé a pokroku nepřející zkažené církevní hierarchie. Tetno stav je způsoben skutečností, že dnešní doba nemá kontinuální linii s dobou Jana Husa a české reformace. Jeho učení a jeho příklad byl v proměnách dějin několikrát vyzvednut a postaven na piedestal češství, aby symbolizoval české národní myšlenky v dobách ohrožení vlastní národní identity. Zde můžeme právem o hovořit o „druhém“ životě Jana Husa, který si příliš nezadá s jeho skutečnými názorovými směry a s jeho duchovním odkazem, ale který přináší době poplatné interpretace jeho učení, aby přispíval k upevnění národního vědomí. Snad žádná epocha dějin českého národa a žádná postava jeho historie nebyla nikdy tolik mytologizovaná a zneužívaná ve prospěch ideologií, jako právě husitství a Mistr Jan Hus⁴. Husitská epocha je často považována za vrchol tisícileté české historie. Zvláště éra národního obrození vnímala husitství jako hrdinskou etapu společenského sebeuvědomění. Vlna českého národního hnutí v první polovině 19. století přidružila ke konfesnímu pojetí husitství výrazné

⁴ V. LIŠKA, *Husitství-konec jednoho mýtu. : skrytá tvář válek „pravdu boží“*, Olomouc 2004, s. 232.

nacionální momenty. Postoje k husitství tím získaly novou aktuálnost, neboť vyjadřovaly národně politické tužby a zájmy, pro něž historie hledala zdůvodnění v minulosti. Majestátní obraz husitství tak vytvořil FRANTIŠEK PALACKÝ. Husitství se Palackému jevilo jako nejdůležitější součást českých dějin a zpočátku také jako vrcholná etapa střetu mezi slovanstvím a němectvím. Zde také viděl rovinu náboženskou, tedy konflikt mezi vládnoucím katolictvím a protestantstvím. V římskokatolické církvi spatřoval tíživé dědictví nadnárodního autoritativního systému, avšak český husitismus byl pro něj ztělesněním principu rozumu a svobody⁵ Období národního obrození v době habsburské nadvlády se tak hrdě hlásilo k odkazu husitů, jako ke svému národnímu vzoru. V období utváření novodobého českého státu po rozpadu rakouské monarchie zůstalo husitství dále jedním z klíčových prvků národního cítění, s kterým se český národ ztotožňoval a k jehož tradici se při budování vlastního státu hrdě hlásil⁶ Období komunismu přineslo ve 20. století nové projevy zneužití husitské historie. Hus byl komunistickou propagandou oslavován jako předchůdce komunistů v boji proti církvi. Husitské válečné hnutí bylo vnímáno jako předchůdce socialistické revoluce a tábořský radikalismus jako předpojetí Marxova historického materialismu⁷

Další zásadní skutečností při vytváření vztahu českého národa ke katolické církvi bylo 19. století, v němž byly české země součástí rakousko-uherského soustátí. V období nadvlády Habsburků hrálo pro českou národní identitu toto století klíčovou roli. V jeho průběhu se uskutečnily modernizační procesy, které natrvalo změnily tvář staré Evropy. Vedle technických vynálezů byly navýsost významné proměny myšlenkového světa, kdy se na troskách starého stavovského rozdělení zformovala moderní občanská společnost. Společně s ostatními národy podunajské monarchie prožívali Češi nástup moderní techniky i snahy o zavedení ústavnosti v letech 1848–1849. Všechny uvedené skutečnosti hluboce poznamenaly české myšlení. České představy o sobě samých, o našich sousedech, o úloze Čechů v evropských dějinách, se zformovaly právě v této epoše. Toto období také hluboce vtisklo české duši distanc od institucionalizované formy křesťanství, kterou v habsburském státě představovala dominantní katolická církev⁸. Přílišné sepjetí habsburského trůnu a katolické církve se tak stalo příčinou odmítání všeho, co bylo spojeno s církevní hierarchií a tradicí. Část české politické reprezentace přijala v té době myšlenky německých liberálů. V tomto kontextu vznikla myšlenka o protičeském charakteru katolicismu, která měla důležitou roli při formování negativního postoje národa vůči katolické církvi. Je tedy možné říci, že koncem 19. století byla nedůvěra v nábo-

⁵ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, Praha 1995, s. 15–20.

⁶ T.G. MASARYK, *Jan Hus*, Praha 1990, s. 26–27.

⁷ R. KALIVODA, *Husitská ideologie*, Praha 1961, s. 389–392.

⁸ V. VLNAS, J. RAK J. *Habsburské století 1791–1914. Česká společnost ve vztahu k dynastii a monarchii*, Praha 2004, s. 19–21.

ženské instituce a katolickou církev zvláštní součástí ideologie velké části politických stran. Na rozdíl od Německa, kde antikaticismus díky protestantství neznamenal úplný odklon od náboženských institucí, v českých zemích jiná volba nebyla⁹

Nejbouřlivější etapou protikatolických hnutí bylo období v letech 1918–1920, tedy první dva roky po vzniku nezávislého Československa. Nejzávažnějším problémem střetu liberálních kruhů s katolicismem byly otázky kulturní, školské a občanskoprávní. Byla zrušena do té doby povinná účast žáků a učitelů na náboženských obřadech, modlitba na začátku a konci vyučování a sami učitelé mohli rozhodovat o výzdobě tříd náboženskými symboly, což v praxi vedlo k jejich odstranění. Tato opatření byla prováděna nejprve ministerskými výnosy a poté roku 1919 uzákoněna. V oblasti občanskoprávní byly zavedeny nové zákony v otázkách manželského práva. Přes odpor katolíků byla prosazena manželská odluka a rozvod. Nepodařilo se však prosadit povinný občanský sňatek, který se stal pouze fakultativní záležitostí, tedy alternativou vedle sňatku církevního. Rovněž bylo povoleno pohřbívání žehem, který katolická církev zakazovala. Součástí protiřímských nálad byly také útoky proti Římu, kritika národně nepřátelských aktů církve v minulosti i kritika koncilů proti českému národu, jak v době husitské, tak v pobělohorské. MASARYKOVÁ koncepce československé zahraniční politiky však připravovala navázání diplomatických styků se Svatým stolcem, k čemuž došlo v roce 1920¹⁰. Přes tyto celospolečenské nálady se však nepodařilo vyprázdnit katolické kostely. Lidé paradoxně neměli problém uznávat ideály češství, založené na husitských myšlenkách a zároveň docházet na katolické bohoslužby. Přes snahy o založení národní církve, kterou představuje Československá církev husitská, se však dramatický odchod Čechů z katolické církve nekonal. A tak se na počátku komunistické éry hlásilo ke katolické církvi 76 procent Čechů. Přesto však byl vztah společnosti k církvi silně nahlodán a na historické dědictví, které směřovalo vědomí národní identity pryč od katolické církve, tak mohl v polovině 20. století jednoduše navázat komunismus, který proces odkřesťanštění Čechů snadno dokončil. Nestála mu v cestě ani pevná sounáležitost s církevní politikou, ani sepjetí národní identity s katolickou církví. A tak se pro mnohé staly informace komunistické propagandy jediným zdrojem vědomí o církvi a jejím působení ve společnosti. Období čtyř desetiletí komunistického režimu česká církev přežila, ale s mnoha šrámy a nedozírnými ztrátami. Nejedná se pouze o škody materiální, jako byla ztráta majetku, ale především jde o ztrátu společenského postavení a vykořenění z každodenního společenského života. Za dobu čtyřiceti let se církev stala izolovanou společenskou vrstvou a její členové občany druhé kategorie. Totalitní útlak vedl k úbytku kněží a ztrátě velkého množství akti-

⁹ D. VÁCLAVÍK, *Náboženství a moderní česká společnost*, Praha 2010, s. 66–72.

¹⁰ I. KOUČKÁ, D. PAPAŽÍK, *Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918–1938*, Olomouc 2001, s. 26–29.

vních laiků. Po tomto období se náhle česká církev ocitla v jiné situaci, s níž neměla svou dějinnou zkušenost¹¹

Po dlouhém období komunistického útlaku se česká církev ocitla v naprosto odlišném společenském klimatu. Tato situace se nedala srovnávat s obdobím před rokem 1948, kdy se moci v Československu ujali komunisté, ani se situací 1. republiky. Církev stála před znovu nabytou svobodou, ve které mohla opět začít svobodně plnit své poslání, avšak také před národem, jehož hodnotový systém byl od všech jeho podob v dlouhých českých dějinách naprosto odlišný. Morální hodnoty hlásané církví a radostná evangelijní zvěst se od čtyřicet let hlásané ideologie diametrálně lišila. Navíc církev stála před národem, který po čtyři desetiletí systematicky naslouchal učení, podle něhož je církev zavržením hodnou organizací. Na druhou stranu bylo v mysli národa všeobecně rozšířeno vědomí, že církev byla nepřítelem komunistického státního zřízení, a proto si její členové v době totality vytrpěli své a mnozí za víru položili své životy. Tento fakt stavěl církev do sympatické pozice také v očích mnoha lidí žijících mimo církev. Není divu, že v období po pádu komunismu se v celé české společnosti objevil zvýšený zájem o křesťanskou víru. Mohly za to výše popsané události, ale také silně zakořeněná tendence mnoha lidí, že po konci jedné ideologie, nastoupí druhá. Po období komunistické nadvlády tito lidé nevěděli o jiné možnosti, a tak jedni toto zdánlivé postavení církve vítali, jiní se ho obávali. Mimo to se česká společnost po čtyřicet let trvající diktatuře ocitla v morálním a světonázorovém vakuu, a proto bylo nasnadě očekávat zaplnění tohoto prostoru církvemi¹² Očekávání a naděje, které měla církev splnit, byly ze strany společnosti veliké. Málokdo si však uvědomoval, že v těchto očekáváních je samotná církev přeceňována a nejsou brány v potaz její skutečné síly a možnosti. Jako by ani v církvi samotné nebylo jasné vědomí ohraničenosti vlastními silami. Mnozí se domnívali, že postačí navázat na situaci před komunistickým převratem v roce 1948. Tehdejší situace a realita porevolučních let však byly naprosto nesrovnatelné, neboť během dlouhých čtyř desetiletí se změnila jak sociální struktura společnosti, tak církev samotná. Kromě toho bylo potřeba znovu vybudovat církevní strukturu, která zde dlouhou dobu chyběla¹³. Starost církve o budování vnitřní struktury a hledání směru, kterým se vydat, postupně oslabily její vliv na veřejnost. Po pádu komunismu také náhle zmizel společný nepřítel a míra tolerance polistopadových dní se i v církvi samotné, jako v celé společnosti, začala měnit v pluralitu názorů, která často končila neporozuměním. Církev v krátké době přestala být jedinou institucí,

¹¹ Z. DEMEL, *Pod dohledem církevních tajemníků: omezování činnosti katolické církve v Československu 1945–1989 na příkladu jihočeského regionu*, Brno 2008, s. 213.

¹² A. OPATRŇÝ, *Cesty pastorače v pluralitní společnosti*, Kostelní Vydří 2006, s. 61–63.

¹³ P. FIALA, *Laboratoř sekularizace. Náboženství a politika v nenáboženské společnosti: český případ*. Brno, s. 41–43.

kteřá vybízela k vyšší morálce a trvalejším hodnotám. A tak se poměrně v krátké době začaly objevovat názory, že církve zklamala, že není schopna naplnit to, co se od ní očekává, že její jedinou snahou je získat zpět státem ukradený církevní majetek. Tyto nesrovnalosti postihující nejen jednání s politickými představiteli, ale vlastně celou společnost, se ukázaly v plném světle v neschopnosti České republiky uzavřít dodnes smlouvu s Vatikánem¹⁴.

Na základě výše uvedených skutečností je nabíledni tvrdit, že současný stav vztahu české společnosti ke katolické církvi a křesťanství vůbec není pouze důsledkem posledních desetiletí či období komunistického vládnutí. Jedná se o dlouhodobý proces, který se utvářel od středověku a zejména pak v 19. století, kdy se český národ ve snaze o zachování své identity distancoval od vnějšího útlaku, který nebyl apriorně součástí křesťanství, ale byl s institucionální církví nešťastně spojován. Český distanc od katolické církve tak není primárně snahou o její odmítnutí, ale výsledkem hledání národní identity. Dějinné podmínky však zapříčinily to, že se česká snaha o národní uvědomění ubírala cestou odmítnutí Říma a katolické církve, která byla v očích Čechů přílišně spjata s habsburským trůnem.

2. Rozvinutá sekularizace české společnosti

Zatímco jsme se v předcházející části textu zabývali historickou podmíněností současného vztahu české společnosti ke katolické církvi, nyní se pokusíme vnést vřled do konkrétních projevů sekularizace v českém prostředí.

Česká republika se řadí mezi evropské země s nejnižší religiozitou. Rozměry vytrácení se náboženství z veřejné sféry i individuální náboženské projevy zde nabývají pozoruhodných rozměrů. Počet lidí bez náboženského vyznání je kolem 70 procent. Kromě východoněmeckých zemí bychom jen stěží našli obdobu. Nízký stupeň religiozity, vysoký stupeň ateizace a sekularizace má podstatný vřliv na celospolečenskou atmosféru, politickou kulturu i na postavení církve ve společnosti. Náboženská situace v České republice je ve srovnání s ostatními zeměmi ojedinělá. Česká situace může být v mnoha ohledech chápána jako model toho, jak se může vyvíjet postavení církve v sekularizačních procesech jiných zemí. Nalézt odpověď na otázku, proč je pozice náboženství, a tedy také katolické církve, v české společnosti tak nevřrazná, není snadné. Jako nejčastější odpověď můžeme slyšet, že přítomná situace je logickým důsledkem čtyřicetiletého komunistického režimu a přináležitosti naší země k východnímu bloku. Toto pojetí je však neuspokojivé, neboť podobnou situací prošly i jiné země, ve kterých je dnes stupeň religiozity na zcela

¹⁴ D. DUKA, M. BADAL *Bílá kniha církve s černou kapitolou. 20 let svobody 1989–2009*, Kostelní Vydří 2009, s. 17–18.

odlišné úrovni. Klíč k porozumění české sekularizaci leží v hloubce českých národních dějin, kdy se emancipující česká společnost formovala převážně na nacionálně liberálních principech v polemice s římskokatolickou církví, která byla chápána jako součást germanizačního tlaku¹⁵ O těchto souvislostech jsme již podrobněji pojednávali výše.

Český pastorální teolog ALEŠ OPATRŇÝ uvádí v jedné ze svých studií několik typických rysů, kterými se dnes vyznačuje česká společnost: (a) Kultura života je křesťanským náboženstvím ovlivněna jen v malé části dokonce i v místech s nadprůměrnou religiozitou. (b) Jen v určitých oblastech je příslušnost ke katolické církvi chápána jako samozřejmost. (c) Vůči náboženským tématům není společnost ani tak odpírající, jako spíše netečná. (d) Řada lidí uspokojuje svou náboženskou potřebu mimo organizované náboženství. (e) Křesťanství a zejména katolická církev jsou v celospolečenském rozměru vnímány jako cizorodé těleso (v lokálním rozměru tomu může být jinak, neboť se přemýšlí o konkrétních křesťanech, farnostech, kněžích). (f) Panuje obava z organizované ideologie a strach ze společenského vlivu církve¹⁶.

V České republice zaujímá církev okrajové postavení již několik desetiletí. Odcizení mezi církví a českou společností je tedy výraznější, než v jiných evropských zemích. Hovoříme-li o situaci církve v České republice, je potřeba zmínit velmi důležité skutečnosti, které dávají české společnosti a jejímu vztahu k církvi naprosto specifický charakter. Církev dnes není státem podporovaná či chráněná organizací, ani vychovatelkou a strážkyní mravů. V současnosti jsou v české společnosti křesťané bráni jako jedni z mnohých, kteří možná občas někomu vadí, pokud má na církev špatné vzpomínky nebo pokud se ve svém vzdělání smířil s obsahem učebnic komunistické éry, ale málokdo cítí potřebu proti církvi bojovat. Většinou populace jsou křesťané spíše lhostejní a význam církve nechápou. Znalost křesťanství není považována za nutnou a křesťanská morálka je obecně přijímána jako cosi překonaného. Přiznání se k církvi v rámci sčítání lidu je bráno více či méně jako kulturní identifikace. Křesťanství je tedy ve většinovém chápání jakousi zájmovou činností vedle mnoha dalších¹⁷ V této fázi ztráty vlivu na většinu společnosti se církev neseťká s potřebou protireakce. A právě v tomto postavení církve můžeme hledat kořeny paradoxů, kterých je v českém vztahu k církvi mnoho. Tato specifika jsou pro pozorovatele z jiných zemí, ve kterých je míra religiozity značně vyšší, jen stěží pochopitelná, protože neodpovídají představě o silně sekularizované zemi. Jedná se o velmi svobodnou a státem podporovanou podobu církevního školství a náboženských vzdělávacích aktivit. Dále neomezenost veřejných realizací církev-

¹⁵ FIALA, *Laboratoř sekularizace*, s. 16–20.

¹⁶ OPATRŇÝ, *Cesty pastorače v pluralitní společnosti*, s. 71–72.

¹⁷ A. OPATRŇÝ, *Pastorační situace u nás. Analýza a výhledy*, Kostelní Vydří 1996, s. 63–66.

ních obřadů, akcí a průvodů. V České republice kontinuálně narůstá počet katolických duchovních placených státem. Veřejnoprávní média věnují církevním svátkům a událostem velké množství vysílacího času. Církve v české společnosti tedy disponuje širokou škálou nástrojů, které nejsou v mnoha evropských zemích samozřejmé¹⁸. Specifika českého sekularizmu se tedy vyznačují nejen vysokým počtem obyvatel, kteří se nehlásí k žádné církvi, ale také vysokým stupněm tolerance a počtem možností, které jsou církvi poskytovány pro její svobodné působení. Pole působnosti církve je tak v mnoha ohledech širší než v jiných zemích a je pozitivně nastaveno pro evangelizační poslání církve.

S tématem sekularizace české společnosti souvisí téma české ateismu. Češi jsou v rámci evropského kulturního prostoru často vnímáni jako zapřisáhli ateisté, kteří odmítají Boha a všechno nadpřirozené. Mnoho lidí v České republice má námitky proti církvi. Jejich negativní postoj je často směsicí někdejší ateistické propagandy, která je již minulostí, jež je však kdesi hluboko zakořeněna do širšího povědomí, a negativního prezentování církve v mnoha médiích. K tomu všemu se v českém prostředí přidá neustále medializovaná otázka restituce církevního majetku, s kterou Čech většinou nesouhlasí. Na základě součtu všech těchto činitelů o sobě mnoho českých občanů hrdě prohlásí, že jsou ateisty. Ve skutečnosti se nejedná o ateismus, ale o výhrady a odstup od církevního společenství. To, co lidé často nazývají ateismem, tedy jim velmi často vůbec není. Spíše se jedná o odmítání jejich vlastní představy o tom, v co věřící věří a distanc od omylů a hříchů církevních institucí a jejich představitelů¹⁹. A tak v české společnosti sice najdeme prohlášení o osobní nevěře, ale těžko bychom hledali ateismus hlásaný programově²⁰. Mnoho lidí se v české společnosti automaticky pokládá za ateisty, protože se nedokázali identifikovat s církevní podobou křesťanství. Pokud je jim sympatické nebo vlastní jakékoli náboženské prožívání, jedná se spíše o velmi individuální druh víry, který přiznává existenci „něčeho nad námi“, avšak ke konkrétnímu křesťanskému Bohu má velmi daleko. Tuto nekonkrétní víru v něco je možno považovat za nejrozšířenější náboženství v české společnosti, která v důsledku znamená touhu po transcenci, jež však zůstává zatím nepoznaná.

Daleko rozsáhlejším jevem oproti ateismu je česká náboženská lhostejnost. Češi jsou národem, v němž se vyskytuje velká míra lhostejnosti vůči všemu, co zavání institucionalizovanou formou náboženství a zejména pak katolickou církví. Mnozí jsou přesvědčeni o tom, že se jedná o oblast, která se jejich života vůbec netýká, která náleží do minulosti a v přítomnosti je předmětem zájmů již jen okrajových

¹⁸ FIALA, *Laboratoř sekularizace*, s. 55–57.

¹⁹ T. HALÍK *Otázky a pochybnosti. Nevěra jako součást víry*, w: M. KITTA (red.), *Český ateismus: příčiny, klady, zápory*, Praha 2006, s. 51–52.

²⁰ OPATRNÝ, *Cesty pastorační v pluralitní společnosti*, s. 19.

skupin. Tato lhostejnost je v české společnosti provázena praktickým materialismem, který se projevuje každodenním konzumem a konformitou. Pokud takto lhostejní lidé hledají odpověď na otázky po smyslu života, je jejich dotazování daleko od náboženského způsobu a nespátřují v něm nic blízkého víře či církvi. Tento životní postoj je většinou doprovázen naprostou náboženskou nevzdělaností, v níž je patrná absence téměř jakýchkoli poznatků z náboženského nebo křesťanského pojetí světa a člověka. To ovšem takto nábožensky lhostejní lidé nepovažují za nic defektního, neboť necítí potřebu své náboženské znalosti jakkoli rozšiřovat nebo korigovat. Názory těchto lidí často vycházejí z dědictví militantních ateistů nebo antiklerikálů dvou předcházejících staletí, ačkoli, jak jsme zmínili, se dnes militantní ateismus v české společnosti již téměř nevyskytuje²¹

Základní otázkou vyplývající z výše řečeného tedy není, zda Češi věří, či nikoli, ale čemu Češi věří. Budeme-li brát v úvahu religiozní představy, které nevycházejí z křesťanství nebo z církevní tradice, budeme překvapeni, do jaké míry je víra v nadpřirozeno v české společnosti rozšířená. Výzkum veřejného mínění prováděn organizací „European Values Study“ v letech 1991, 1999 a 2008 přinesl pozoruhodné výsledky. Na otázku, zda lidé věří v Boha, odpovědělo v roce 1991 kladně 37 procent respondentů, v roce 1999 39 procent respondentů a v roce 2008 35 procent respondentů. Můžeme říci, že toto číslo zůstává konstantní, přičemž ženy zaujímaly ve všech třech případech dvě třetiny kladně odpovídajících²². Z tohoto ohledu je překvapující, o kolik více respondentů je schopno proklamovat svou víru, avšak objekt své víry neztotožňovat s existencí Boha. Silně zakořeněná je například víra ve schopnosti věštců, amulety, léčitele, hvězdná znamení a horoskopy. V roce 2008 vznikly s podporou výzkumného projektu „Proměny české religiozity v mezinárodním srovnání, ISSP 2008“ sociologické studie, které nabízejí patřičný vhled do problematiky české víry. Ve zjišťování ISSP²³ v roce 2008 souhlasilo 49 procent respondentů s tím, že věštcí mohou předvídat budoucnost, a 46,8 procent dotazovaných projevilo souhlas s tvrzením, že amulety občas přinášejí štěstí. Ačkoli tato víra v nadpřirozeno výslovně neuznává Boha, 45,6 procent respondentů prohlásilo, že někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha. V důležitost hvězdných znamení či pravost horoskopů věřilo 39,9 procent dotazovaných. Překvapivé není pouze to, kolik lidí v tyto nadpřirozené jevy věří, ale také malé množství lidí, které tyto jevy výslovně odmítá. Během průzkumu pouze pětina Čechů projevila rozhodný nesouhlas s tím, že někteří lidé mohou předvídat budoucnost a s účinností amuletů. Výsledky šetření z roku 2008 nejsou ničím výjimečné. Vysoké procento lidí věřících v tyto nadpřirozené jevy potvrdilo dlouhodobý trend, který byl zachy-

²¹ T. HALÍK, T. DOSTATNÍ, *Smířená různost*, Praha 2011, s. 40–45.

²² EUROPEAN VALUES STUDY, *Hodnoty a postoje v ČR: 1991–2008*, Brno 2009, s. 137.

²³ Na každou položenou otázku odpovídal vzorek společnosti skládající se z 1512 dotazovaných.

cen v dřívějších sociologických výzkumech. Česká církev tak stojí před otázkou, jak dnes oslovit ty, kteří posvátno a nadpřirozeno neodmítají, avšak distancují se od jakýchkoli forem institucionalizované religiozity, především od katolické církve. Základem pro plodné působení církve je tak vědomí, že lidé v české společnosti nejsou nemorální a nenáboženští, ale svou víru v nadpřirozeno často prožívají v soukromé sféře svého života bez potřeby oficiálního náboženského systému.

3. Vnímání církve sekularizovanou českou společností

Dnešní česká církev je jiná, než tomu bylo v době Rakouska–Uherska či v období vzniku Československé republiky. Stejně však je diametrálně odlišná i situace české společnosti, která jako by nemohla k církvi stále najít pravdivý vztah. Pro vzájemné porozumění je tedy potřeba oboustranné ochoty naslouchat jedni druhým a zbavovat se předsudků, které se v dějinách usadily na společenském mínění. Ačkoli česká církev za posledních dvě stě let prošla mnoha proměnami svého společenského významu a postavení, je zřejmé, že každé období jejího života stále existuje v paměti národa, avšak často ve zkreslené podobě způsobené ideologickými snahami režimů minulého století. V období po pádu komunismu církev vynaložila velké úsilí na obnovu svého vnitřního života i života pro občanskou společnost. Ačkoli se tato proměna udála v neuvěřitelně krátkém časovém období, nikdy se církvi nepodařilo dosáhnout alespoň podobného společenského významu, který v českých zemích panoval před nástupem komunismu. Brzy po společenských změnách revolučního roku 1989 se začaly objevovat hrany a střety názorů, které byly v čase převratové euforie elegantně zatlačovány do pozadí²⁴

Katolická církev si musela uvědomit, že v české společnosti představuje pouze menšinu a že není a nebude skupinou, která by měla význam pro utváření veřejného mínění či názorů a postojů obyvatel. Tímto stavem byla církev pochopitelně poněkud zaskočena. Kdo očekával návrat starých časů, které panovaly před počátkem komunistické éry, musel rychle svá očekávání opustit a smířit se s tím, že společnost došla ve svém vývoji k diametrálně odlišnému pojetí církve, než tomu bylo před čtyřmi desetiletími. Postkomunistická doba nebyla ani časem podpory rozkvětu křesťanství, ani obdobím protikřesťanským. Byla jednoduše časem uvolnění, ve kterém církev měla co nejrychleji a nejlépe zmapovat společenskou situaci a hledat odpověď na otázky, jak být přínosem pro tuto společnost a dobu, a přitom neubrat nic na tom, co jí ukládá evangelium²⁵ Česká církev si měla plně uvědomit, že je potřeba vydat se cestou přerodu. Tato proměna měla vést od představ, ve kterých

²⁴ DUKA, BADAL, *Bílá kniha církve s černou kapitolou*, s. 18.

²⁵ OPATRŇNÝ, *Cesty pastorační v pluralitní společnosti*, s. 21–22.

je církve uznávanou a všemi respektovanou součástí společnosti, ve které zaujímá většinu, k tomu, co deklaruje II. vatikánský koncil v konstituci *Gaudium et spes*, že církev má být znamením uprostřed světa a sdílet osudy lidstva bez ohledu na svou společenskou pozici:

Radost a naděje, smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých a všech, kteří nějak trpí, je i radostí a nadějí, smutkem a úzkostí Kristových učedníků, a není nic opravdu lidského, co by nenašlo v jejich srdcích odezvu. Jejich společenství se totiž skládá z lidí, kteří jsou sjednoceni v Kristu, při svém putování od Otcova království jsou vedeni Duchem svatým a přijali zvěst o spáse, kterou mají předložit všem. Proto také toto společenství cítí, že je opravdu těsně spjato s lidstvem a jeho dějinami (nr 1).

Prožívat sepjetí s lidstvem předpokládá přijetí reálného společenského stavu, ve kterém se církev nachází. Je potřeba přijmout prostředí, v němž církev žije, aby je mohla následně svým působením přetvářet. Česká církev se musela smířit se stavem, ve kterém proud života společnosti postupuje mimo její dosah a nemá zájem se církví nechat ovlivňovat. Uvědomění si této danosti však vytvořilo církvi další otázky, na které musela hledat odpověď. Církev se musela zamýšlet nad tím, zda má proti většinovému proudu bojovat nebo zda se má postavit bokem či se nechat unášet spolu s ním. V tomto hledání bylo možno zřetelně vnímat příklad II. vatikánského koncilu, který nebyl svolán proto, aby v nové době restauroval stav navozený Tridentským koncilem, ale aby znovu vysvětlil a oživil základy, na nichž je víra církve a její poslání ukotveno a v nichž existence církve nachází svůj nezpochybnitelný smysl²⁶. Novost doby a změna společenského vnímání církve, která byla na první pohled pro církev samotnou důvodem jejího zaskočení, by měla být vnímána spíše jako dar Prozřetelnosti, kterým byla a je církev znovu pozvána k novému prohloubení vědomí identity sebe samé a svého nejvlastnějšího poslání. Pokud bude církev na své postavení ve společnosti nahlížet z tohoto úhlu pohledu, bude jí více než zřejmé, že uzavírání se světu a dnešní situaci je v přímém rozporu s posláním hlásat evangelium. Stejný rozpor by nastal v případě, pokud by církev pouze hleděla k minulosti jako ke svému ideálu a z období dávno minulého by vytvářela prototyp stěží aplikovatelný v dnešní době. Všichni tvoří dohromady jednu českou společnost, a proto je i církev, byť pro mnohé nepotřebná, buňkou organismu celé společnosti²⁷. V přijetí současného stavu, který se jeví jako příhodná cesta pro naplňování poslání církve, se však skrývá nebezpečí přílišného příklonu ke světu a neuvážené, byť někdy dobře míněné, opouštění vlastních tradic.

Toto nebezpečí se pak zvláště dotýká oblasti křesťanských hodnot, jejichž zachování se pro mnohé současníky jeví jako kámen úrazu v jejich identifikaci se s učením církve. Před přílišným sblížením se se světem, který se vyznačuje rozměňováním vlastní podstaty hodnot křesťanství, varuje svatý PAVEL v listě Říma-

²⁶ OPATRŇÝ, *Cesty pastorační v pluralitní společnosti*, s. 23–25.

²⁷ O. MÁDR, *K jádru věci. Aktuální reflexe z let 1993–2003*, Praha 2003, s. 18–19.

nům: „Nepřizpůsobujte se tomuto věku, nýbrž proměňujte se obnovou své mysli, abyste mohli rozpoznat, co je vůle Boží, co je dobré, Bohu milé a dokonalé“ (Řím 12,2). Přílišné lpění na určité tradiční formě obsahu křesťanství může znehybnit skutečný život, avšak novátorský radikalismus, který se od církve někdy vyžaduje, může nahodit samotnou podstatu. Tyto dva póly, mezi kterými se církev dneška pohybuje, a to nejen v českém kontextu, vyvolávají důležitou otázku, čeho se církev nesmí vzdát za žádnou cenu v zájmu svém i celého lidského rodu, a na druhou stranu do jaké hloubky je potřeba vnější stránku projevů života církve a myšlení přizpůsobit požadavkům nové evangelizace. Hledání odpovědi je ve své podstatě projevem hledání vlastní katolické identity církve²⁸. Ačkoli se jedná o zásadní věc, nedostatek vědomí vlastní identity mnoha křesťanů se jeví jako jedna z největších slabín současné české církve. Pokud chce církev hledat cestu k těm, kteří se k církvi nehlásí ani pasivně, musí nejprve znovu oslovit ty, kteří se za katolíky sami považují, byť svou katolickou identitu chápou pouze stupňovitě²⁹

Současné postavení katolické církve v České republice je výsledkem demokratického zřízení, které nabízí jistou míru svobody, avšak na druhé straně je ovlivněno hodnotovou neutrálností, kterou se toto zřízení snaží zachovávat. Dva základní principy, na kterých se dnes určuje vztah státu a církve a potažmo vztah české společnosti a církve, jsou nábožensko-světónázorová neutralita sekulárního společenství a základní princip náboženské svobody³⁰. Jak je ale církev na základě těchto daností vnímána a zda ji náleží zvláštní postavení s ohledem na plnění jejího poslání, je otázka, která v české společnosti představuje nejednotný názor. Z uvedeného vyplývá, že v prostoru mezi státem a společností by církev mohla být organizací *sui generis*, tedy organizací zastávající zvláštní postavení, pokud by tato její role byla akceptována nejen státem, ale také většinou české společnosti. Musíme však vzít v úvahu, že ze strany české veřejnosti akceptaci role církve v této míře nepozorujeme, a stejně tak je patrné, že ze strany státu takto chápané pojetí církve stále více ztrácí svůj základ, což je vnímatelné v konkrétních státních aktech. Ačkoli má církev zvláštní postavení z hlediska historického, a toto postavení církvi nikdo neubírá, v současnosti přestává stát i společnost chápat církev jako zvláštní organizaci³¹. Tato situace je logickým důsledkem již zmíněného historického vývoje v českém národě a zároveň je podpořena celkovým sekularizačním vývojem euroame-

²⁸ O. MÁDR, *K jádru věci. Aktuální reflexe z let 1993–2003*, Praha 2003, s. 19–20.

²⁹ M. MARTINEK, *Ztracená generace?*, Svitavy 2006, s. 62.

³⁰ „Ústavněprávní záruky náboženské svobody představují na jedné straně subjektivní práva osob, zároveň i podstatným způsobem omezují zákonodárce, který se při přijímání zákonů musí pohybovat v jejich mezích, ale rovněž státu ukládají povinnost vytvořit podmínky pro realizaci základních práv jejich nositeli“; P. JÁGER, *Církev a náboženské společnosti v České republice a jejich právní postavení: Příručka pro veřejnou správu*, Brno 2006, s. 13.

³¹ FIALA, *Laboratoř sekularizace*, s. 88–89.

rické kultury, ve které se chápání lidských práv od 18. století vyvíjelo bez účasti církve³². Důkazem této skutečnosti může být církevní zákon, o kterém jsme podrobně pojednávali v druhé kapitole naší práce.

Většina Čechů v dnešní době církev nepovažuje za organizaci, kterou by bylo nutné nebo vhodné oproti jiným společenským skupinám jakkoli zvýhodňovat či přisuzovat jí jakékoli zvláštní postavení. Toto přesvědčení je provázáno se změnou a rozpadem tradičních hodnot, které jsou vlastní především křesťanství, ztrátou vlivu těchto hodnot na politické rozhodování, přesunem zájmu lidí z oblasti celospolečenské do oblasti soukromého života a volného času, odmítání podřízení se tradičním normám a společenským pravidlům a zaměřením se na individualistické hodnoty, které slouží vlastnímu uspokojení současného člověka³³. Tyto vývojové trendy jsou do jisté míry patrné v celém globalizujícím se světě, v němž většina členů církví zůstává v těchto záležitostech spíše pasivních³⁴. Činnost katolické církve je ze strany Čechů často posuzována jako soukromá záležitost věřících a je k ní zaujímán jistý distanc, který chce naznačit, že se života běžného Čecha nedotýká. Křesťanství mnozí uznávají jako součást historie své země a Evropy, ačkoli mnohdy s negativním nábojem, avšak dnes je viděno jako záležitost více či méně zbytečná, netýkající se jejich života. Z tohoto úhlu pohledu je praktikování víry považováno za zájmovou činnost zainteresovaných, a tím izolováno od toku života společnosti³⁵. Pojetí církve jako zájmové skupiny se tak stává úhlem pohledu mnoha Čechů na dnešní církev a její společenský význam.

Pochopit podstatu církve je možno pouze pohledem víry. Ať už bude soudobá česká společnost považovat církev za zájmovou skupinu či organizaci s právem na vlastní druh společensko-politických privilegií, bez přístupu víry pro ni zůstane církev vždy těžko uchopitelnou strukturou. *Katechismus katolické církve* definuje církev následně: „V křesťanském slovníku výraz církev označuje liturgické shromáždění, ale také místní společenství, nebo všeobecné společenství věřících. Ve skutečnosti jsou tyto tři významy nedílné. Církev je lid, který Bůh shromažďuje z celého světa. Církev existuje v místních společenstvích a uskutečňuje se jako liturgické shromáždění, především eucharistické. Žije z Kristova slova a z jeho těla, a tak se sama stává Kristovým tělem“³⁶

³² MÁDR, *K jádru věci*, s. 77.

³³ FIALA, *Laboratoř sekularizace*, s. 89–90.

³⁴ PLENÁRNÍ SNĚM KATOLICKÉ CÍRKVE V ČR *Život a poslání křesťanů v církvi a ve světě. Závěrečný dokument Plenárního sněmu katolické církve v ČR*, Kostelní Vydří 2007, nr 318.

³⁵ OPATRŇÝ, *Pastorační situace u nás. Analýzy a výhledy*, s. 64.

³⁶ KKK, nr 752.

Stosunek społeczeństwa czeskiego do Kościoła i chrześcijaństwa

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie relacji społeczeństwa wobec Kościoła i chrześcijaństwa w Republice Czeskiej. Uświadomienie sobie tej sytuacji może pomóc samotnemu w Republice Czeskiej Kościołowi, aby ponownie zadać sobie pytanie: Jak głosić Ewangelię w tym społeczeństwie? Ponieważ sytuacja Kościoła w Republice Czeskiej zdecydowanie różni się od sytuacji w innych krajach Europy, ważnym jest określenie przyczyn takiego stanu rzeczy, które warunkują aktualny kontekst działania Kościoła w tym kraju. Dlatego w paragrafie pierwszym analizie zostają poddane źródła i przyczyny teraźniejszej sytuacji Kościoła w Republice Czeskiej. Paragraf drugi artykułu zostaje poświęcony stopniowi sekularyzacji, w jakim znajduje się społeczeństwo czeskie, oraz specyficznym przejawom stosunku narodu wobec Kościoła. Natomiast w paragrafie trzecim zostaje przedstawiony sposób postrzegania Kościoła przez opinię publiczną. Treść paragrafów stopniowo wprowadza w uwarunkowania historyczne i współczesne przejawy stosunku Czechów do Kościoła katolickiego, dostarczając czytelnikowi kompletny wizerunek problematyki obecności Kościoła w życiu społecznym jednego z najbardziej zsekularyzowanych krajów.

Społeczeństwo czeskie w skali europejskiej jest postrzegane jako wielce zsekularyzowane, a jego członkowie — jako ludzie przeważnie deklarujący się jako ateści. Taka sytuacja jest istotnym bodźcem i wyzwaniem dla Kościoła czeskiego, który na te fakty musi reagować. Jednak by sam Kościół i społeczeństwo były w stanie tę sytuację dostatecznie rozważyć, trzeba pytać o jej przyczyny. Powody znacznie rozwiniętej sekularyzacji, często przypisywane czterdziestoletniemu okresowi ustroju komunistycznego, są głębsze i należy ich szukać w historii narodu czeskiego. Opisany w artykule stan sekularyzacji jest wynikiem długotrwałego historycznego doświadczenia narodu czeskiego z Kościołem, które kształtowało się przez kilka stuleci, zwłaszcza jednak pod koniec panowania monarchii habsburskiej, która była dla Czechów symbolem ucisku, a zarazem łącznikiem z Kościołem katolickim.

Chociaż w przeciwieństwie do innych państw Republika Czeska charakteryzuje się nadzwyczajnym stopniem sekularyzacji, nie można powiedzieć, by społeczeństwo było wobec religii jako takiej całkowicie wrogie. W środowisku czeskim za określeniem siebie jako ateista kryje się często raczej niezgadanie się z Kościołem i jego pomyłkami historycznymi, niż bezpośrednie odrzucenie istoty nadprzyrodzonej. Pytanie nie jest zatem o to, czy Czesi są wierzący, czy nie, ale w co właściwie wierzą. Podczas gdy tylko 13% populacji deklaruje się jako katolicy, egzystencję istoty nadprzyrodzonej odrzuca tylko jedna piąta Czechów. Właśnie ta sytuacja jest dla Kościoła czeskiego niezmiernym wyzwaniem. Społeczeństwo czeskie jest wobec działalności Kościoła, pomimo znacznego stopnia sekularyzacji, stosunkowo tolerancyjne. Kościół ma możliwość działania w takiej mierze, która nie odzwierciedla poziomu mocno zsekularyzowanego społeczeństwa.

Kościół w czeskim społeczeństwie nie jest w większości organizacją szanowaną i wyszukiwaną. Większość ludzi nie rozumie, dlaczego Kościół miałby korzystać ze specjalnych przywilejów, których nie mają inne organizacje. Kościół nie ma wpływu ani znaczenia przy tworzeniu się opinii społecznej czy poglądów obywateli, zaś wartości, które głosi, są postrzegane w większości jako przestarzałe i anachroniczne. Taka pozycja oznacza dla Kościoła nową potrzebę szukania własnej tożsamości w społeczeństwie, które nie jest wrogie, ale raczej obojętne. Ta obojętność jednak, paradoksalnie, umożliwia Kościołowi wolność w możliwościach oddziaływania i ewangelizacji, ponieważ w społeczeństwie z tak niewielką religijnością prawie nie istnieje ateizm walczący.